

O PATRIMONIO INMATERIAL NOS ESPAZOS PROTEXIDOS. O CASO DA ILLA DE ONS

Por: Ana Vilas Paz

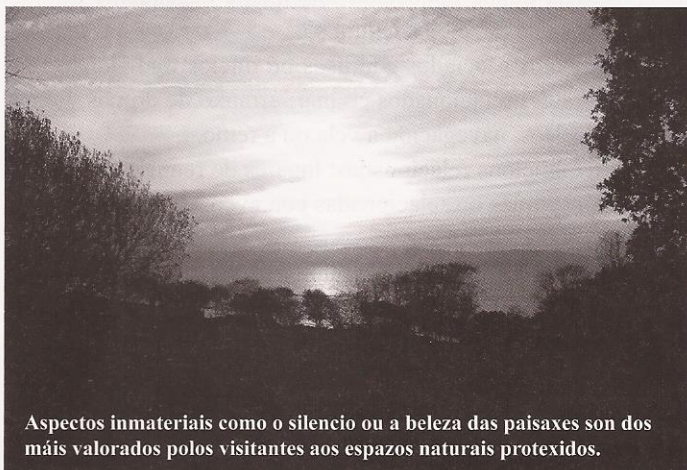
O patrimonio é, se miramos a definición que figura por exemplo no dicionario da Real Academia Galega, “o conxunto de cousas materiais ou inmateriais de certa antigüidade e importancia recoñecida, pertencente a unha colectividade”. Que cabe neste concepto? Todo ou nada, segundo decidamos como sociedade, xa que o patrimonio, como recoñece a parte final da definición, nos pertence. Porque é a nosa decisión (ou a nosa emoción) como colectivo, como sociedade, a que converte un ben en parte dese patrimonio que todos queremos conservar.

Así o cesto no que imos gardando todo aquilo suficientemente importante para que o consideremos noso, cos anos vai-se ampliando e cambiando de forma para dar cabida a novos tipos patrimoniais e para establecer novas relacións entre estas categorías. Que un espazo protexido ou unha especie en perigo de extinción sexan patrimonio é algo hoxe aceptado por todos, pero non tan obvio ata hai ben pouco. Non foi ata o 2007 cando a lei estatal relativa á conservación destes elementos cambiou o seu nome, con todos os cambios conceptuais que implica, dende o antigo e técnico “da conservación dos espazos naturais e a flora e fauna silvestre” ata o actual “do patrimonio natural e a biodiversidade”. Dunha forma parecida, non sempre o inmaterial foi considerado patrimonio. É certo que hai xa moito que se levan a cabo estudos etnográficos, pero o recoñecemento consciente e o consenso na sociedade de que un elemento inmaterial pode ser tan patrimonio como un monumento non chegou ata hai algúns anos. Significativamente, se a Convención da UNESCO sobre a protección do patrimonio mundial, natural e cultural, data do ano 1972, a Convención para a salvagarda do patrimonio cultural inmaterial non chegaría ata o 2003. Nese mesmo ano o V Congreso Mundial de Espazos Naturais Protexidos recomendou integrar os valores culturais e espirituais na planificación e na xestión das áreas naturais protexidas.

De que falamos exactamente cando nos referimos a patrimonio inmaterial? Pode incluír, se o restrinximos ao patrimonio cultural inmaterial, técnicas artesanais tradicionais, coñecementos e usos relacionados coa natureza e o universo, usos sociais, rituais e actos festivos, artes do espectáculo e tradicións

e expresións orais. No que respecta aos espazos naturais, segundo EUROPARC-España, os elementos máis relevantes a ter en conta poden ser sociais, etnográficos, orais, lingüísticos, relixiosos e espirituais ou artísticos, considerando esta mesma vertente máis cultural, pero tamén os valores e elementos estéticos e da percepción xogan un importante papel na conciencia que ten a sociedade destes espazos como parte do seu patrimonio. De feito, aspectos como a tranquilidade, o silencio, ou a beleza das paisaxes acostuman a ser os máis valorados polos visitantes ás áreas protexidas, contribuíndo así a crear vínculos emocionais entre as persoas e os espazos que repercuten positivamente na conservación.

Se analizamos o caso concreto da illa de Ons, dentro do Parque Nacional marítimo terrestre das Illas Atlánticas de Galicia, o patrimonio inmaterial nas súas múltiples manifestacións evidénciase como sumamente importante. Isto é así en boa medida debido ao desenvolvemento e diferenciación que nela acadaron elementos da cultura tradicional mariñeira e á boa conservación dos mesmos debida a distintos factores. O factor distintivo desta illa coas outras que compoñen o mesmo espazo protexido é a pervivencia na actualidade dunha pequena poboación estable que aínda ten interiorizados estes valores profundamente interrelacionados cos modos de vida.

Aspectos inmateriais como o silencio ou a beleza das paisaxes son dos máis valorados polos visitantes aos espazos naturais protexidos.

COLABORA:

Deputación
Pontevedra

Todos os modos de vida relacionados co mar acadaron en Ons, como non podería ser doutra maneira, un desenvolvemento importante

A continuación inclúese unha relación que serve como primeira aproximación a un inventario do patrimonio inmaterial da illa de Ons, revisando os números anteriores desta mesma revista e outra documentación que teñen contribuído ao coñecemento e divulgación da riqueza que este arquipélago agocha en forma de elementos intanxibles. Ao final do artigo inclúense algunhas referencias con información sobre os mesmos. En calquera caso débese ter en conta a necesidade dun inventario completo deste rico patrimonio intanxible e das fontes de información existentes, para enfocar mellor os esforzos de investigación e documentación encamiñados ao recoñecemento do seu grande valor e á xestión activa para a súa conservación en harmonía co resto de elementos patrimoniais do espazo.

Primeira aproximación aos elementos do patrimonio inmaterial da illa de Ons

- Coñecementos sobre o medio terrestre ou mariño, ligados á supervivencia dunha poboación fortemente dependente do entorno: meteoroloxía, ciclos naturais, ...
- Coñecementos asociados con usos ou oficios tradicionais, en especial aqueles relacionados co mar: arranxo de dornas, fabricación de cestos, navegación a vela ou a remo,...
- Festas e tradicións relacionadas: lugares de reunión, festas ou celebracións cotiás ou relacionadas con eventos concretos (San Xaquín, a matanza, ...).
- Gastronomía: os produtos e pratos típicos, con todas as súas conexións con outros elementos como os coñecementos sobre pesca, as tradicións festivas, os ciclos naturais, etc.
- Xogos tradicionais, tanto os xogados polos nenos coma polos adultos.
- Cancioneiro popular.
- Coñecementos de medicina tradicional: uso de plantas medicinais e outros elementos, ensalmos,...
- Feitos históricos relevantes: a instalación da salga ou da fábrica de secado de polbo e congrio, certos naufraxios que deixaron pegada no cancionero ou na toponimia, ...
- Sistemas de manexo dos recursos naturais, sistemas de gobernanza ou sistemas de comunicación, coma os sinais de aviso en caso de traslado dun enfermo á terra firme.

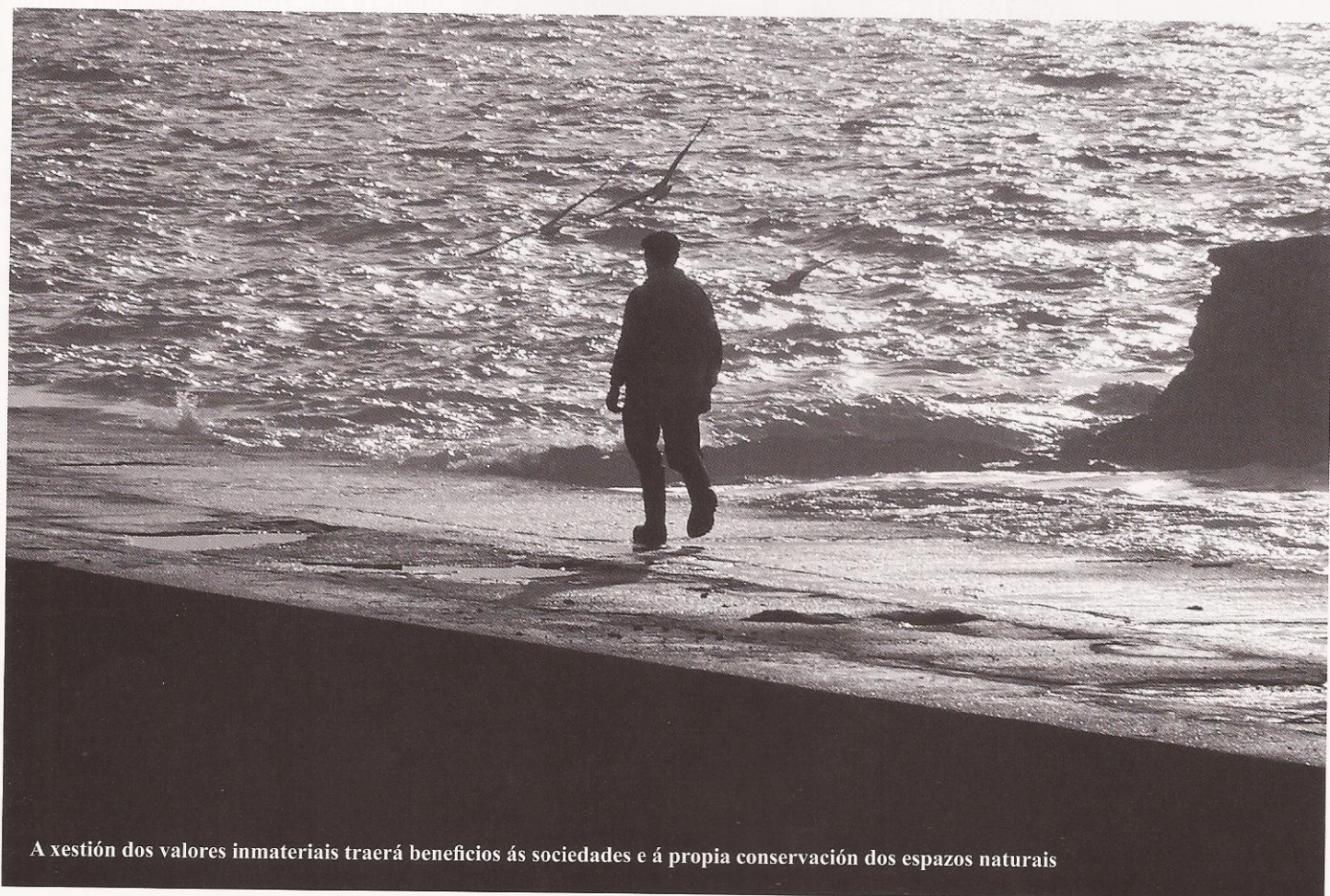
- Lendas, contos e ditos, moitas veces asociados á sabedoría popular que se transmite a través dos mesmos.
- Vocabulario relacionado cos usos tradicionais, con especial relevancia do vocabulario mariñeiro, referido a estados do mar ou do vento, a partes da dorna, etc.
- Topónimos relevantes, relacionados con outros valores, con usos tradicionais, etc.: Punta das Xestas (facendo referencia á abundancia de *Cytisus insularis*, xesta endémica só existente en Ons e Vionta), Burato do Inferno (con todas as súas lendas asociadas), ...
- Relixiosidade, espiritualidade e crenzas: a relixiosidade máis oficial (San Xaquín, a Virxe do Carme, ausencia do cura), pero tamén a espiritualidade ou crenzas menos institucionalizadas (A Compañía, mal de ollo,...).
- Elementos estéticos e de percepción: a tranquilidade, a paisaxe como percepción, a beleza auditiva e olfactiva que configuran tamén a paisaxe,...

Ao mesmo tempo que o noso patrimonio se amplía con estas novas tipoloxías, fanse evidentes as relacións existentes entre elas, relacións fundamentais en moitos casos para comprender o proceso de nacemento ou de conservación de moitos dos elementos considerados. Incluso o monumento máis maxestoso é tan só un froito da cultura que o creou, de forma que os bens patrimoniais materiais e perfectamente tanxibles gañan en valor cando os consideramos conxuntamente cos valores, coas crenzas ou cos coñecementos da sociedade que fixo posible a súa existencia. Tamén as relacións entre ser humano e natureza crearon moitas das paisaxes que hoxe configuran a maioría dos espazos naturais protexidos en continentes como Europa. O Burato do Inferno como formación xeolóxica, o Burato do Inferno inmerso na paisaxe que o enmarca e o Burato do Inferno como topónimo e como lugar lendario son inseparables e se enriquecen mutuamente, de forma que para entender o valor do lugar debemos tomar en consideración estas múltiples dimensións. Igualmente unha paisaxe é moito máis que unha mera percepción visual, e o son das gaivotas ou as ondas ou o cheiro a mar forman un todo indisoluble coa visión dun cantil, constituíndo o conxunto a verdadeira experiencia perceptiva.

Cando reducimos a realidade a categorías para poder incluíla nas nosas clasificacións, esquecemos frecuentemente a complexidade e riqueza que amosa o mundo que nos rodea, pero calquera intento para xestionar ou conservar esa realidade debe obrigatoriamente tomar en consideración todas as relacións existentes. Sabemos que os sistemas máis diversos e complexos son máis resistentes fronte ás agresións externas. Da mesma forma que poñemos os nosos esforzos na conservación da biodiversidade, tamén deberíamos enfocalos cara a conservación integrada de patrimonio cultural e natural, material e inmaterial, que orixinará espazos mellor preparados para o futuro e máis aceptados pola sociedade.

Referencias

- Alonso Romero, F.** 1981. Los orígenes del mito de la Santa Compañía de las islas de Ons y Sálvora. Cuadernos de Estudios Gallegos vol. 32, nº 96-97, pp. 285-306.
- Cabeza Quiles, F.**
 2006. A toponimia da illa e Ons. Revista Aunios nº 11, pp. 11-15..
 2007. A toponimia da illa e Ons (II). Revista Aunios nº 12, pp. 57-61.
 2009. A hidronimia da illa de Ons (I). Revista Aunios nº 14, pp. 48-49.
 2010. A hidronimia e a toponimia da illa de Ons (II). Revista Aunios nº 15, pp. 26-28.
 2011. A hidronimia da illa de Ons (III). Revista Aunios nº 16, pp. 24-26.
- Castroviejo Bolívar, M.A.** 1984. La medicina popular en la isla de Ons. Cuadernos de Estudios Gallegos vol. 35, nº 100, pp. 613-630.
- Castroviejo Bolívar, M.A., Alonso Romero, F.** 2004. Antiguas prácticas tradicionales de la isla de Ons relacionadas con el embarazo y el parto. Anuario Brigantino nº 27, pp. 313-324.
- Das Casas, A.** 1934. A illa de Ons. Revista Nos nº 131-132, t.II, pp.167-181.
- EUROPARC-España.** 2012. El patrimonio inmaterial: valores culturales y espirituales. Manual para su incorporación en las áreas protegidas. Ed. Fundación González Bernáldez. Madrid.
- Mörling, S., Otero Patiño, J.** 2001. Documenta-lo funcionamento das velas tradicionais. Revista Aunios nº 3, pp. 11-12.
- Pardellas de Blas, C..**
 2000. Mitoloxía. A Santa Compañía en Ons (I). Revista Aunios nº 2, pp. 37-40.
 2001. Mitoloxía. A Santa Compañía en Ons (II). Revista Aunios nº 3, pp. 41-43.
 2002. Mitoloxía. A Santa Compañía en Ons (III). Revista Aunios nº 5, pp. 44-47.
 2004. Mitoloxía. A Santa Compañía en Ons (IV). Revista Aunios nº 9, p. 84.
 2006. O Cancioneiro popular da illa de Ons. Revista Aunios nº 11, pp. 21-28.
 2007. Ritos, contos, lendas e historia da illa de Ons. Revista Aunios nº 12, pp. 38-42..
- Trigo Fontán, F.** 2012. A illa de Ons: Os sinais de aviso. Revista Aunios nº 17, pp. 24-28.

A xestión dos valores inmateriais traerá beneficios ás sociedades e á propia conservación dos espazos naturais